

Justyna Rogowska

OREST SOMOW W WALCE O NARODOWY CHARAKTER
I LUDOWOŚĆ LITERATURY ROSYJSKIEJ

Rosyjska myśl krytyczno-literacka pierwszego ćwierćwiecza XIX w., pozostająca w sferze wpływów estetyki Zachodu, wysuwała jedno określone żądanie - posiadanie narodowej, samoistnej literatury, czerpiącej swoją treść i formę z rosyjskiego życia narodowego.

W środowisku dekabrystowskim, do którego bezsprzecznie należał Orest Somow, idee narodowości otrzymały nowy sens, wynikający zarówno z patriotycznej postawy krytyków-dekabrystów, jak i z nowego romantycznego rozumienia narodu¹. W kręgu szlacheckich rewolucjonistów powstał i sam termin "narodowość" (narodnost')², nie znany wcześniej literaturze rosyjskiej. Wszystkich pisarzy orientacji dekabrystowskiej łączyło wzmożone zainteresowanie historią rosyjską, rolą narodu w historycznym życiu państwa i tymi formami przeszłości, w których, ich zdaniem, wyrażał się bohaterski i niepodległy duch narodu.

Narodowość literatury była jednym z naczelných i najbardziej płodnych założeń programu literackiego Oresta Somowa i determinowała szereg jego wystąpień teoretycznych i artystycznych. Postulat narodowego charakteru literatury był głównym hasłem trze-

¹ Por. B. G a l s t e r, O romantyzmie dekabrystowskim, [w:] Sławistyczne studia literaturoznawcze, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1973, s. 13.

² W 1819 r. Piotr Wiaziemski proponował wprowadzenie nowego terminu na oznaczenie narodowego charakteru sztuki i pod wpływem K. Brodzińskiego stworzył rosyjski termin "narodnost'". Termin ten w rozumieniu Wiaziemskiego ujmował cechy narodowe i ludowe zarazem.

kiej części jego traktatu "O poezji romantycznej" (1823). Zaczyna się ten rozdział manifestu znanymi słowami: "Literatura narodowa jest mówiącym obrazem obyczajów, moralności i sposobu życia narodu. W każdym pisarzu, a zwłaszcza w poecie, niezależnie od jego woli tkwią cechy narodowe"³.

Autor traktatu chciałby udowodnić, że naród rosyjski - bohaterski, potężny i wielkoduszny, zamieszkujący największe w świecie państwo, naród o bogatej historii - powinien mieć własną narodową poezję, a nie kopiowaną i zależną od obcych przekazów⁴. Twierdzenie, że Rosja nie może posiadać literatury narodowej, wywołuje sprzeciw Somowa. niesprawiedliwość tego poglądu - pisze - łatwo zauważyć, jeśli rozejrzemy się wokół siebie i zagłębimy w rosyjską przeszłość. Z przekonaniem broniąc swojego punktu widzenia, formułuje zasady narodowości: "Nowość poezji, czynniki wyróżniające ją spośród twórczości literackiej innych plemion polegają nie na nazwach jej gatunków, lecz na zwyczajach, skłonnościach i obyczajach narodu, na specyfice otaczających nas i oddziałujących na wyobraźnię przedmiotów, na duchu języka, sposobie wyrażenia, świeżości myśli. Udowodnijcie mi, że Rosjanie pozbawieni są żywej, płomiennej wyobraźni, że zwyczajem nasze niczym się nie różnią od zwyczajów innych narodów, że nie posiadamy własnych zalet i wad, że język rosyjski jest powtórzeniem form obcych, wtedy dopiero zgodzę się, że nie mamy i mieć nie będziemy własnej poezji narodowej"⁵.

Rozumiał więc Somow problem narodowości podobnie jak Aleksander Puszkina⁶.

W dalszym ciągu manifestu omawia Somow bogactwo i malowniczość "materiału ojczystego", rozumiejąc, że nie można ograniczyć się jedynie do materiału rosyjskiego. Z zachwytem mówi o różnorodności i pięknie przyrody rosyjskiej: o wiecznych zmarzlinach, białych nocach, zorzach polarnych, równinach, o groźnych

³ Wszystkich tłumaczeń tekstów rosyjskich dokonał autor artykułu; O. M. S o m o w, O romantycznej poezji. Opyt w triech statjach, S.-Petersburg 1823, s. 79.

⁴ Ibid., s. 83-100.

⁵ Ibid., s. 83.

⁶ Por. A. S. P u s z k i n, O narodności w literaturze, [w:] Połnoje sobranije soczinienij w X t., t. 6, Moskwa-Leningrad 1951, s. 171.

skałach Kaukazu, o sadach Ukrainy, brzegach Donu i Psoły, o głębokiej poezji tkwiącej w staroruskiej historii; "...wydarzenia dawnych lat - pisze - są odpowiedzią na zarzut, że nie posiadamy podań historycznych. Rosja do Włodzimierza i za panowania tego księcia, w czasach udzielnych księstw, podczas najazdów Tatarów, za czasów panowania Iwanów czy dynastii Romanowów była polem ciekawych zajęć, dorównujących niezwykłością wydarzeniom historycznym Anglii czy Francji; że są to wydarzenia innego gatunku, tym lepiej"⁷.

Somow rozumiał, że ograniczenie się do powyższych konkretnych źródeł nie oznacza jeszcze stworzenia autentycznej poezji narodowej; aby wyjść poza czysto formalną interpretację, potrzebny jest twórczy geniusz artysty. Najważniejszy wszakże w somowskim określeniu istoty narodowości jest postulat związania literatury z życiem narodu, z ustną twórczością ludową, stworzenia literatury narodowo-samoistnej, wolnej od obcych wzorów i wpływów.

Wszystkim tym żądaniom narodowości w nowej poezji, nazwanej mianem romantycznej, odpowiadała, według autora traktatu poezja Puszkina, zwłaszcza jego "poematy południowe".

Młody Puszkina - pisze Somow - znalazł inny szlak prowadzący w ten sam świat [poezji romantycznej - przyp. J. R.]. W jego utworach, w języku i stylu widać więcej cech narodowych. Piękne wiersze Puszkina to pachną surową północą, to rozpala je znojne słońce południa. Poeta objął całą przestrzeń kraju ojczystego i w swawolnych igraszkach swej muzy pokazuje go nam to z jednej, to z drugiej strony: zjawia się na chłodnych brzegach Bałtyku i potem nagle rozbija namiot pod palącym niebem Kaukazu, lub odpoczywa na kwietnych dolinach kijowskich⁸.

Egzotyczność tak zwanych "poematów południowych" Puszkina była dla Somowa i jego współczesnych wykładnikiem ich narodowego charakteru, wynikającym z pojęcia Rosji jako wielonarodowościowego imperium. Z postulatem narodowości i samodzielności literatury łączył Somow zasadę uwolnienia jej od "jarzma zasad", od kanonów dogmatyzmu i naśladownictwa.

Stawiając znak równości między poezją romantyczną i poezją

⁷ Somow, op. cit., s. 89.

⁸ Ibid., s. 97.

narodową, wyłożył krytyk w swej pracy jednolity program narodo-wo-samoistnej literatury, której stworzenie legło u podstaw literackiego programu dekabrystów. Poglądy Oresta Somowa rozwinięte zostały w szeregu prac i wypowiedzi (aż do Wissariona Bielińskiego) o romantyzmie, zwłaszcza zaś w krytyczno-teoretycznych wystąpieniach dekabrystów⁹.

Współpraca z Puszkinem i zbliżenie z literatami puszkiniowskiej plejady sprzyjały dalszemu rozwojowi i pogłębieniu myśli estetycznej krytyka.

Charakteryzując twórczość Byrona w traktacie "O poezji romantycznej" Somow podkreślał, że poezję autora "Giaura" wyróżnia siła wyrazu, — nowość myśli, żywość obrazów, wynikające z mistrzowskiego ukazania kolorytu miejscowego, to jest osobliwości przedstawianego kraju i narodu. W roku 1825 w "Liście do przyjaciela" uzupełnia Somow rozumienie terminu "koloryt miejscowy" stwierdzeniem, że tylko te obrazy i opisy są udane, które zrysowane są z natury. Wyjaśniając znaczenie wyrażenia "zrysować z natury", krytyk podkreślał, iż ma na uwadze nie proste, zwyczajne kopiowanie rzeczywistości, lecz te "szczególne cechy, które rysują naszej wyobraźni opisywany kraj i wszystkie jego barwy i cienie"¹⁰.

Zasadniczo zmienia się i rozumienie ludowości literatury. W kółku Puszkina wielkie znaczenie przywiązywano do twórczości ludowej. Autor "Eugeniusza Oniegina" zalecał, aby mieć na uwadze ludowe pieśni i baśnie i dowodził ich niezbędności dla gruntownej znajomości "osobliwości mowy rosyjskiej"¹¹.

Orest Somow był nie tylko jednym z pierwszych zbieraczy ludowych pieśni (miał nawet zamiar zestawić i wydać ich zbiór), ale także szczerze korzystał z nich w swych utworach literackich¹².

O głębszym niż na początku pierwszego dwudziestolecia XIX w.

⁹ Por. B. T r u b i e c k i, Pierwszy manifest rosyjskiego romantyzmu. Uczonyje zapiski, Kiszyniew 1960, s. 74.

¹⁰ O. M. S o m o w, Pismo k prijatielu pri otsyłkie jemu poematy "Kalfon", "Syn otieczestwa" 1825, s. 169.

¹¹ P u s z k i n, Pełnoje sobranije sočinienij..., t. X, s. 147.

¹² O. M. S o m o w, Pisma k Maksimowiczu, Russkij archiw nr 10, 1908, s. 265.

rozumieniu ludowości świadczą recenzje Somowa o utworach Jakowlewa, Alipanowa i Mierzłakowa. Oceniając "Notatki moskwiczanina" i "Tkliwą podróż po Newskim prospekcie", krytyk oponuje przeciwko wypowiedzi recenzenta czasopisma "Syn otieczestwa", który utrzymywał, że utwory te nie są przeznaczone dla klas wyższych: "...śmieszny zarzut - pisze - czyż trzeba spalić wszystkie karczmy i podobne lokale ze wszystkim, co się w nich porusza, je i pije, i nawet ludowe klechdy i bajdy tylko dlatego, że ani one same, ani ich bohaterowie nie cieszą się uznaniem ludzi z wyższych sfer?"¹³

Charakterystyczną dla tego okresu (lata trzydzieste) jego twórczości jest wypowiedź o książce Kułżyńskiego "Wieś małorosyjska". Somow ostro protestuje przeciwko konwencjonalnej, idyllicznej manierze przedstawienia Ukrainy i życia jej mieszkańców, manierze będącej krokiem wstecz, nawiązaniem do karamzinowskich, sielankowych portretów wieśniaków¹⁴.

Rozpatrując stylizacje Mierzłakowa Somow zaprzecza, jakoby charakterystycznym rysem pieśni ludu rosyjskiego był "smutek", wskazuje na "żywość odczuć" jako na ich wyróżnik. Mierzłakow, według Somowa, nie potrafił głęboko przeniknąć w uczucia prostych ludzi, a co za tym idzie, nie zdołał prawdziwie ich przedstawić. W uwagach załączonych do artykułu "Pieśni i romanse Mierzłakowa" podkreśla, iż warunkiem koniecznym dla powstania pieśni, które nosiłyby ludowy charakter, jest "prawdopodobieństwo uczuć i ludowe ich wyrażenie"¹⁵. Powyższy pogląd rozwinął krytyk w "Przeglądzie literatury rosyjskiej pierwszej połowy 1829 roku", gdzie koncentrując się na charakterystyce wierszy A. Delwiga, wyjaśnia swój punkt widzenia na istotę rosyjskiej pieśni ludowej; "...pisarz osiągnie ludowość tylko wtedy, stwierdza Somow, gdy stworzy takie pieśni, które formą i treścią podkreślają swą przynależność do ludu rosyjskiego, które odzwierciedla-

¹³ O. M. S o m o w, Otwiet na zapiski moskwicza, Siewiernaja pczela" 1828, nr 43, s. 51.

¹⁴ O. M. S o m o w, Obzor rossijskoj słowiesnosti za 1827 god, "Siewiernyje cwiety" 1827, s. 56-57.

¹⁵ O. M. S o m o w, Piesni i romansy Mierzłakowa, "Girlanda", S.-Petersburg 1831, nr 1, s. 21.

ją proste wiejskie życie i wyrażają namiętności lub uczucia tak, jak wyrażają to nasi wieśniacy w swych pieśniach¹⁶.

W ten sposób uzależniał Orest Somow ludowość utworów literackich od zawartego w nich ładunku "prawdziwego, autentycznego folkloru i postulował stworzenie literatury bliskiej rosyjskiemu narodowi (w szerokim sensie tego słowa). Folklor był dla autora manifestu "O poezji romantycznej" nie abstrakcją, lecz jednym z przejawów życia i działalności narodu-ludu.

Orest Somow pierwszy zwrócił uwagę na młodego Gogola¹⁷. W jego twórczości cenił artystyczne wcielenie ideałów estetycznych, które sam uporczywie propagował w artykułach krytycznych i starał się wyrazić we własnych utworach¹⁸. Do Gogola zbliżało go zainteresowanie tematyką ukraińską i ukraińskim folklorem. Będąc na początku lat trzydziestych XIX w. jednym z najżarliwszych popularyzatorów twórczości ludowej, widział Somow drogę do ludowości literatury rosyjskiej w nawiązaniu do tematyki ukraińskiej, w przedstawieniu przyrody Ukrainy, życia ludu, pieśni, baśni i obyczajów.

Postulat ludowości literatury warunkował najważniejsze tezy literackiej teorii Somowa: konieczność narodowej odrębności, prawdziwości i oryginalności literatury, nawiązanie do latopisów i do folkloru.

Już pierwsze próby poetyckie Somowa świadczą o jego zainteresowaniu twórczością ludową. W pierwszym dziesięcioleciu XIX w. pisał bajki i wiersze w duchu ludowych pieśni, wykorzystując w nich rytm, leksykę, zwroty poetyckie, metrum właściwe dla utworów ludowych, szczególnie dla bylin.

Spuścizna literacka Somowa z okresu zbliżenia z dekabrystami, a później z Puszkinem, stanowi interesujący przyczynek do studium nad spożytkowaniem folkloru przez postępową literaturę rosyjską pierwszego trzydziestolecia XIX w.

Uzasadniając myśl o konieczności wykorzystania twórczości ludowej, Somow podkreślał, że analiza jej pozwoli literatom do-

¹⁶ O. M. S o m o w, Obozrienijsie rossijskoj słowiesnosti za 1829 god., S.-Petersburg 1829, s. 65.

¹⁷ S o m o w, Pis'ma k Maksimowiczu..., s. 265-266.

¹⁸ Z. W. K i r i l l u k, Orest Somow - kritik ta bieletrist puszkinskoj epochi, Kijów 1965, s. 102.

głębiej poznać charakter ludu, jego zainteresowania i światopogląd¹⁹. W przedmowie do opowieści "Baśń o skarbach" pisał: "...oto cel tej opowieści: zebrać jak najwięcej ludowych podań i wierzeń, znanych i popularnych wśród prostego ludu w Małorosji i na Ukrainie, aby nie zaginęły i służyły przyszłym archeologom i poetom"²⁰.

Jednemu z pierwszych utworów opartych na podstawie rosyjskich wierzeń ludowych - bajce "Wilkołak" - nadał Somow ostrą polemiczną tendencję, skierowaną przeciwko skrajnościom romantyzmu, a zwłaszcza przeciwko konwencji romantycznej "powieści grozy", łącząc ją z walką przeciwko naśladownictwu, walką o samoistność literatury rosyjskiej.

Autor "Wilkołaka" apelował, by nie wymyślać rzeczy nieprawdopodobnych, nie naśladować cudzoziemskich wzorów, postulował wyzyskanie twórczości ludowej, której fantastyka, odmienna od fantastyki "szalonego romantyzmu", związana jest z żywą wyobraźnią gminu; "Swoje, mości panowie, współpracownicy na polu pióra i papieru, będziemy tworzyć swoje! Chciałbym wam podarować coś nowego, niebywałego, a rosyjskie wilkołaki, o ile pamiętam, nie straszyły jeszcze swym książkowym życiem dobrych ludzi. Chcę wam dać chwalebny przykład i dlatego wprowadzam na scenę niezwykłego rosyjskiego wilkołaka"²¹.

Baśniowe motywy i wierzenia ludowe spożytkował autor nie tylko dla stworzenia ciekawej fabuły. Opowiadając o niezwykłych wydarzeniach ironicznie ustosunkował się do nich, wyprzedzając w takim podejściu do pierwiastków fantastycznych Mikołaja Gogola. Fantastyka w bajce Somowa nie ingeruje w życie ludzi jako groźna, nadprzyrodzona siła; baśniowe stwory przybierają częstokroć postać komiczną.

Opowiadanie o wilkołaku, znanym w demonologii słowiańskiej jako istota zła, wrogo nastawiona do ludzi, przekształca się u Somowa w żart, źródło którego leży w kontraście między prosto-

¹⁹ Ibid., s. 87.

²⁰ O. M. S o m o w, Basnia o kładach, "Niewskij almanach" 1830, s. 151.

²¹ O. M. S o m o w, Oborotien', "Podśnieżnik" 1829, s. 182-192.

duszną, bojaźliwą naturą Artema ("krasnogo kak makow cwiet, a głupogo kak gorielej pień"), a wilczym jego wyglądem.

W "Wilkołaku" szkicowo przedstawia Somow życie wieśniaków, ich zainteresowania i troski, wykorzystuje elementy potocznej, barwnej mowy ludzi z gminu, jej leksykę, rytmikę, składnię i intonację:

...starik Jermołaj triždy oboszoł wokrug pnia i pri každy obchodie bormotał wpołgołosa takoj zagowor: na morie - Okieanie, na ostrowie Bujanie, na gołoj polanie swietit miesiac jasnyj na osinowyj pień: około tego pnia chodit wołk mochnatyj, na zubach u niego wies skot rogatyj²².

Zapoznawszy się z wielką ilością pieśni, bylin i przysłów, najpełniej według Somowa odzwierciedlających charakter i uczucia narodu, stworzył pisarz szereg udanych stylizacji ludowych, co zgodnie z panującymi tendencjami epoki, leżało na linii nowej poetyki romantycznej.

W folklorze rosyjskim pociągały Somowa również tematy bohaterskie. Z ogromnym zainteresowaniem śledził patriotyczne motywy zawarte w twórczości ludowej. Jak w utworach ludowych, tak i w baśniach pisarza, prosty chłop rosyjski okazuje się silniejszy i bardziej śmiały od książąt i wojewodów.

Dla większości baśni Somowa charakterystyczne jest łączenie motywów, obrazów i sytuacji właściwych bylinom z baśniowymi. Autor manifestu "O poezji romantycznej" nie naśladował całych baśni czy bylin, wyzyskiwał jedynie poszczególne motywy i obrazy baśniowe, z eposu bylinnego zapożyczając temat walki ludu z wrogimi siłami i metody jej przedstawienia.

Bohaterowie rosyjscy, ucieleśniający potęgę ludu, tak jak w wielu bylinach, są u Somowa ludźmi o przeciętnej powierzchowności, lecz obdarzonymi niezwykłą siłą²³.

W ludowej charakterologii znany jest szeroko sposób hiperbolicznego przedstawienia bohatera, przy czym jego siła zazwyczaj demonstrowana jest poprzez opisanie tego lub innego czynu, niewspółmiernego z realnymi, fizycznymi możliwościami człowieka. Ten sposób tworzenia charakteru postaci poprzez ich postęпки i

²² S o m o w, *Oborotien'*, s. 208.

²³ O. M. S o m o w, *Skazka o Miedwiedie-Kostołomie i Iwanie - kupieckieskom synie*, "Carskoje sieło" 1830, s. 148.

działalność, zapożyczony przez Somowa z ludowego eposu, wyzyskał później Mikołaj Gogol, rysując zaporoskich Kozaków w "Tarasie Bulbie"²⁴.

Inne wyróżniki eposu ludowego, jak właściwa bylinom narracja, charakterystyczne obrazy i sytuacje, występują w "Opowieści o odważnym witeziu Ukromie-tabuńczyku", opowieści o tym, jak prosty rosyjski chłop, przejawiając nie tylko siłę, ale i odwagę, rozum i pomysłowość, wywalczył wolność ziemi rosyjskiej.

Podzielając poglądy pisarzy, pragnących wzbogacić rosyjski język literacki, wykorzystywał Somow mowę ludową. Wysoko ceniąc mistrzostwo śpiewaków ludowych, pisarz naśladował ludową manierę narracyjną, baśniowe "zaśpiewy" ("zacziny") i "końcówki" ("koncowki"), stosował przysłowia i przypowieści. Te ostatnie, niezbędne dla pełnego kolorytu, były jednocześnie sposobem wyrażenia ludowej mądrości i oceny przedstawianych faktów z punktu widzenia ludu.

Znaczną część spuścizny literackiej autora "Wilkołaka" stanowią powieści i opowiadania o tematyce ukraińskiej. Somow, jako jeden z najbliższych poprzedników Gogola w opracowaniu motywów ukraińskich, wprowadził do literatury rosyjskiej szereg nowych zdarzeń, obrazów, pojęć i różnorodnych wiadomości z życia Ukrainy.

Talent Oresta Somowa rozwijał się w sferze ideologii dekabryzmu, stąd w nawiązaniu do tematyki ukraińskiej upatrywać należy nie tylko oddziaływania czynnika biograficznego²⁵, ale i wpływów określonej grupy literackiej.

Rozwijając problem bohatera pozytywnego, odpowiadającego wymagom dekabrystowskiej koncepcji, posłużył się pisarz twórczością ludową; w folklorystycznych opowiadaniach o osiemnastowiecznym rozbójniku Harkuszy, któremu fantazja ludowa przypisywała cechy bojownika o sprawiedliwość i obrońcy uciśnionych, dojrzał podatny materiał dla stworzenia postaci ludowego mściciela.

W latach 1827-1830 ukazała się seria opowiadań Somowa, poświęconych przygodom Siemiona Harkuszy. W folklorystycznych przekazach o nim pociągał pisarza temat walki ludu przeciwko

²⁴ A. I. K a r p i e n k o, O narodności Gogola, Kijów 1973, s. 122.

²⁵ O. Somow urodził się i wychował na Ukrainie.

ciemieżcom, w związku z czym opracowywał on tylko te utwory, w których rozbójnik przedstawiany był jako ludowy mściciel, pomijał natomiast te, gdzie występował jako złoczyńca. Somow wyzyskiwał więc motywy protestu społecznego, walki o sprawiedliwość i marnienia o zemście, zawarte w twórczości ludowej.

Harkusza Somowa to jednostka aktywna, bohater romantyczny, uwikłany w porywające, barwne przygody, zaskakujący śmiałością przedsięwzięć, świadomie walczący o sprawiedliwość.

Opowieści pisarza obfitujące w materiał etnograficzny, zapoznawały czytelnika rosyjskiego z przyrodą Ukrainy, z typami wieśniaków ukraińskich, z ludowymi strojami, wierzeniami, pieśniami i przypowiadkami.

Obraz życia ludu ukraińskiego stworzony przez autora "Hajdamaka" nosi cechy realistyczne, co nie koliduje z ogólnym romantycznym nastrojem utworów. Somow nie idealizował życia Ukraińców, bo przecież jak sam pisze: "...pięćdziesiąt lat temu Małorosja była krainą poetycką, choć życie i zajęcia jej mieszkańców były [...] prozaiczne, jak dowiecie się z moich opowiadań"²⁶.

Szczegóły obyczajowe, opisy strojów ludowych pomogły Somowowi w stworzeniu żywych postaci ludu ukraińskiego: "...warkocze zplecione w dribuszki²⁷, tęczowa płachta, biały sukienny kontusik, safianowe czoboty²⁸ to strój kobiecy; żupan albo switka rozpięta, kozacka czapka z sukiennym denkiem, czerwone lub żółte czoboty, to strój Małorosjanina do tańca"²⁹. A oto tak opisuje Somow jarmark: "...w jatkach na placu gromadzili się weseli Kozacy w czerwonych i niebieskich żupanach i te niefrasobliwe głowy, które zmęczone czumakowaniem³⁰ wróciły na jarmark do rodzinnych stron popić i pohulać. Krzyk przekupek i kramarzy, Żydzi z cymbałami i skrzypcami, Cyganie ze swoimi pieśniami, tańcami i dźwięcznymi organkami, ślepcy-bandurzyści, wszędzie szum i

²⁶ O. M. S o m o w, Gajdamak, "Siewiernyje cwiety" 1829, s. 227-228.

²⁷ Drobne warkoczyki.

²⁸ Buty.

²⁹ S o m o w, Gajdamak, s. 230.

³⁰ Czumakować - jeździć nad Morze Czarne po ryby i sól.

i ruch, wszędzie odgłosy albo nieudawanej radości, albo autentycznej wesołości"³¹.

Podkreślić należy, że Somow wydał "Hajdamaka" pod pseudonimem prowincjusza Porfirego Bajskiego, o którym tak pisze w liście do Michała Maksymowicza: "...cieszy mnie zainteresowanie, z jakim krajanie moi przyjmują »Hajdamaka« i inne małosyjskie klechdy i baśnie Bajskiego. Cudak ten, mój znajomy Porfiry Bogdanowicz cieszy się dobrym zdrowiem, jak wnoszę z listów jego, nadesłanych ze Słobodo-Ukraińskiej guberni Wołczańska. Tam dożywa właśnie siódmego krzyżyka, kończy »Hajdamaka« i przygotowuje po mału małosyjskie opowieści"³².

"Hajdamak" i "Kikimora", w których narrację prowadzi rosyjski chłop - postać barwna, mówiąca soczystym językiem ludowym - stanowiły pierwszą w literaturze rosyjskiej próbę spojrzenia na lud inaczej, nie z punktu widzenia "warstwy oświeczonej". Był to początek nowej koncepcji ludowości romantycznej rozwiniętej później po mistrzowsku w "Wieczorach na futorze niedaleko Dikańki" Gogola.

Znaczna część szczegółów etnograficznych przytaczanych przez Somowa w opowieściach małosyjskich miała charakter poznawczy; popularyzowała wiadomości o Ukrainie, stanowiła też punkt wyjściowy dla innych pisarzy.

W baśni "Skarby" przekazał Somow różne wierzenia ludowe bez jakiegokolwiek przeróbki. Fabuła, typowa dla opowieści romantycznej, posłużyła autorowi jako kanwa, na której umieścił on obrazy przyrody, opisy odzieży, konkretnych zdarzeń i realiów kultury narodowej. Opisy zewnętrznego wyglądu włościan: odzieży, mieszkania, wiejskich obyczajów, obrzędów, świąt ludowych, tańców i śpiewów składały się na materialny obraz życia ludu, pozwalając na domysły o obiektywności praw historii o złożonych związkach międzyludzkich w procesie historycznym³³. W ten sposób zainteresowanie etnografią przeradzało się u Somowa w specyficznie rozumiany historyzm.

³¹ S o m o w, Hajdamak, s. 48.

³² S o m o w, Pisma k Maksimowiczu, s. 257.

³³ Per. R. J u s u f o w, Russkij romantizm i nacyonalnyje kultury, Moskwa 1970, s. 206.

Rola rejestratora materiału ludowego nie zadowalała krytyka. Opracowywane przez niego ludowe podania i pieśni świadczą o uporczywych poszukiwaniach twórczych.

Kolejnym etapem w jego literackiej twórczości była opowieść o nieszczęśliwej miłości dziewczyny Horpynki do Polaka Kazimierza ("Rusałka"), łącząca ludowe wierzenia i realia z życia ludu ukraińskiego. Podstawę opowieści stanowi wierzenie, że rusałka przekształci się ponownie w kobietę, jeśli ją pojmać w lesie w Zielone Świątki. W zewnętrznym portrecie dziewczyny wyzyskuje Somow artystyczne zasoby folkloru, przytacza typowe dla pieśni ukraińskich porównania: "...rosła Horpynka jak młoda czereśnia, wysoka i smukła. Czarne włosy zaplecione w dribuszki lśniły jak skrzydło kruka [...], czarne oczy świeciły się cichym ogniem jak dwa napółzgasłe węgielki, po których przebiegają jeszcze iskierki. Biała i rumiana, świeża jak młody kwiatek o porannej zorzy, rosła na nieszczęście młodzieńczych serc"³⁴.

W roku 1833 Orest Somow wydał kolejną opowieść z małorosyjskiego cyklu, zatytułowaną "Niedobre oko". Fabuła jej jest następująca; bogaty Kozak Nikita miał trzy córki, które odmówiły swej ręki przejezdnemu, miernej urody człowiekowi. Po wyjeździe podróżnego córki Nikity zmarły.

Somowowskie "Niedobre oko" ma wiele wspólnego ze "Straszną zemstą" Gogola. Wspólny niejako mianownik stanowią: potraktowanie fantastyki jako strasznej i tajemniczej siły oraz epicki, melodyjny rytm opowiadania.

Porównania i metafory zapożyczył Somow z poezji ludowej wyzyskując tradycje pieśni. Opowieść podzielona jest na niewielkie strofy. Rytm mowy przypomina melodykę ukraińskich pieśni bandurzystów: "Oj, ładne ma córki Kozak Nikita, a i sam Kozak Nikita człowiek nie biedny" - tak zaczyna się pierwsza "zwrotka". Ten sam "zaśpiew" z niewielką zmianą powtarza się w drugiej strofie: "Oj, ładne ma córki Kozak Nikita, i Hala czarnobrewa, i Dokijka rumiana, i Natałka białolica".

Fantastyka zajmuje w opowieści centralne miejsce, ale autor szuka takiej formy narracji, aby czytelnik mógł trafnie ocenić

³⁴ O. M. S o m o w, Rusałka. Małorossijskoje przedanie, "Podśnieżnik" 1829-1830, s. 59.

Jego stosunek do niezwykłych wydarzeń. Choć z opowiadania wynika, że śmierć dziewcząt związana jest z dziwnym gościem, akcja opowiedziana jest tak, że można pomyśleć i o zwykłym zbiegu okoliczności.

W przeciwieństwie do Gogola w "Strasznej zemście" i w odróżnieniu od swoich poprzednich utworów Somow nigdzie nie nazywa gościa czarownikiem, podpowiada jednak myśl taką czytelnikowi. Poszczególne rysy portretu przyjezdnego świadczą o tym, że nie jest to zwykły człowiek: "...twarz blada, nos jak cebula, usta ściągnięte, rude wąsy, rude brwi, które całkowicie zakryły oczy, czerwono-rudy osełdec, jak smuga krwi spuszczał się za uchem, do tego jeszcze kwaśny wyraz na twarzy zamiast uśmiechu i głuchy głos wyrrywający się z krtani jak z mogiły, wywoływały nieprzyjemne uczucie u tych, którzy na niego patrzyli"³⁵.

Następnym krokiem w rozwoju tematyki ukraińskiej w twórczości Oresta Somowa była opowieść "Kijowskie wiedźmy", powstała na kanwie popularnego podania o tym, jak Kozak poleciał za gospodynią-wiedźmą na Sabat. Podanie to w interpretacji Somowa przerodziło się w historyczno-obyczajową opowieść.

Po zaznajomieniu czytelnika z topografią Kijowa (stwarzało to wrażenie realności akcji) barwnie przedstawia autor niezwykle wydarzenie - lot Fiodora na Łysą Górę.

Pojednanie "realistycznego" z "fantastycznym" wyprzedza tu narracyjną manierę Gogola w "Wieczorach na futorze".

W "Kijowskich wiedźmach" Somow nie stara się niczego wyjaśniać z pozycji "oświeconego człowieka". Fantastykę wprowadza po prostu do opowieści o realnym życiu realnych ludzi, których zewnętrzny wygląd uosabia ludowy ideał piękna. W realistyczny sposób przedstawia młode wiedźmy, wrzeszczące jak "pijane baby na weselu". Charakter chłopskiego wesela nosi i sam Sabat³⁶.

W opowieściach ukraińskich wyzyskiwał pisarz język ludowy wprowadzając do literatury rosyjskiej "skaz". Takim ludowym skazem napisana jest "Baśń o Niedźwiedziu-Łamignacie i o Iwanie - kupieckim synu": "...w staryje gody, w młodyje dni, nie za

³⁵ O. M. S o m o w, Niedobryj glaz, "Utriennaja zwiezda, 1833, nr 3, s. 331.

³⁶ O. M. S o m o w, Kijewskije wied'my, "Nowosielje" 1833, s. 331.

naszej pamiątju, a pri naszych diedach da pradiedach, żył-był w driemuczich lesach, wo Muromskich, strasznyj miedwied, a zwali jego - Kostołom"³⁷.

W batalię o narodowość literatury rosyjskiej włączył się Orest Somow na początku pierwszego dwudziestolecia XIX w. W swoim traktacie "O poezji romantycznej" - pierwszym manifestie romantyzmu rosyjskiego wysunął postulat literatury narodowej, samostnej, postulat wiążący się z żądaniem uwolnienia literatury od dogmatów klasycyzmu, od "jarzma zasad".

Hasła narodowej odrębności literatury wzbogacił Somow o zwartą koncepcję Rosji - wielonarodowościowego imperium, w skład którego wchodziła również bliska sercu pisarza Ukraina.

Odrębność poglądów Somowa polegała na tym, iż wypracowaną przez siebie teorię wcielał w życie. Był pisarzem, który nie tylko zdawał sobie sprawę ze znaczenia źródeł twórczości ludowej, ale i potrafił we własnych utworach źródła te spożytkować. Wyzyskiwał więc leksykę, rytm, miarę metryczną poezji ludowej, nawiązywał do bogatej demonologii ukraińskiej, zapożyczył z eposu ludowego sposób przedstawienia bohatera.

Najważniejsza wszakże w ludowości Somowa jest próba spojrzenia na lud inaczej, nie z punktu widzenia "warstwy oświeconej", czyli zmiana perspektywy poznawczej.

Przeszedł krytyk trudną drogę od dekabrystowskiego pojmowania narodowości (w latach dwudziestych wyrażała się ona w preferowaniu rodzimej tematyki) do nowej koncepcji ludowości romantycznej, rozumianej jako prawdziwe odtworzenie "fizjonomii ludu rosyjskiego".

Instytut Filologii Rosyjskiej
Uniwersytet Łódzki

³⁷ S o m o w, Skazka o Miedwiedie..., s. 148.

Юстина Юговска

ОРЕСТ СОМОВ В БОРЬБЕ ЗА НАЦИОНАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР
И НАРОДНОСТЬ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Автора статьи интересует проблема народности — один из основных лозунгов романтической теории Ореста Сомова — писателя, поэта и критика пушкинской эпохи. Анализируя критические выступления Сомова и его художественные произведения автор показывает путь Сомова от декабристской и романтической концепции народности литературы.